

DE ZWERFSTENEN VAN OUDENBOSCH

door

P. VAN DER LIJN

De zwerfstenen van Oudenbosch, die sinds de tachtiger jaren van de vorige eeuw heel wat geesten hebben bezig gehouden, maar nu la mort sans phrase lijken te ondergaan, zijn te interessante voorwerpen, om ze aan de vergetelheid prijs te geven.

Het merkwaardige ervan is, dat een aantal klaarblijkelijk noordelijke zwerfstenen gevonden werd in de omgeving van Oudenbosch in Brabant, ongeveer 70 km zuidwestelijk van de Utrechtse heuvelen, in een terrein zandig weliswaar, maar volgens de heersende opvattingen toch van zuidelijke origine.

Deze contraverse schiep de twijfel der deskundigen aan de echtheid der zwerfstenen als zodanig, en stimuleerde het denkbeeld van de aanvoer van elders als scheepsballast, al bleef de 5000 kilo zware graniet een steen des aanstoots, die men moeilijk kon verdenken van medeplichtigheid aan dit transport. Voor onze dagen met de machtige kranen een peulschilletje, maar voor vroeger eeuwen met de primitieve hijswerktuigen een schijnbare onmogelijkheid, zulk een gevaarte in een schip te werken — stel nog, dat de bodem het hield.

Bovendien is er nog een bedenking. De steen lag in een akker, om precies te zijn Sectie D 610, rechts van de Steenstraat van Oudenbosch naar Gastel, op ong. 600 m van de oude molen in het dorp, verre van het vaarwater, zodat de *dondersteen*, zoals hij algemeen in Oud-Gastel werd genoemd, niet als meerpaal voor schepen kon dienen, zoals we nu opnieuw geponeerd zien in „Geologie en Mijnbouw” (zie 9).

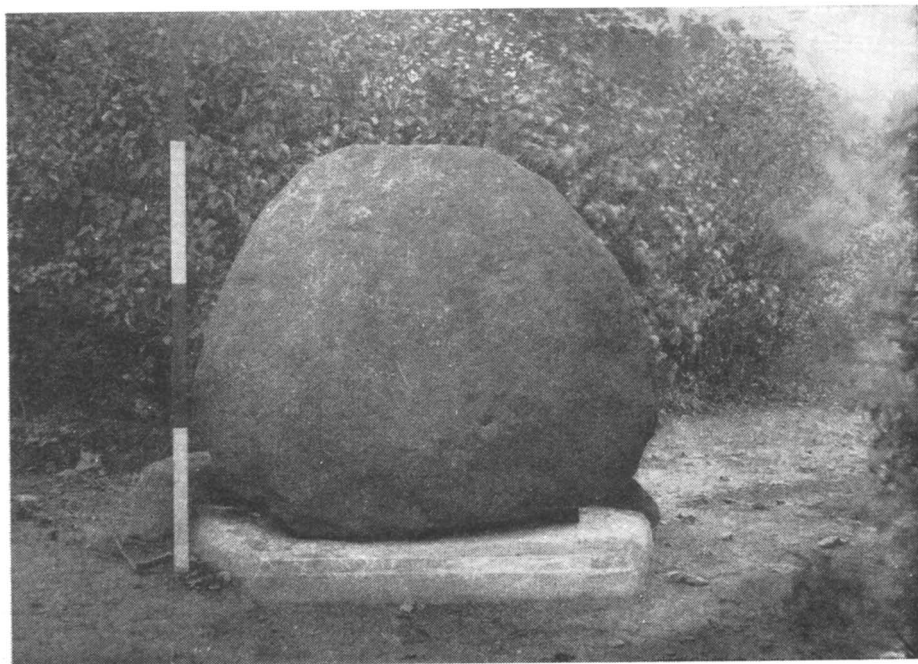
De aanleiding tot deze verdenking zijn de er in gehakte gaten, welke dan voor de pluggen zouden moeten dienen om de schroefringen in te drijven. Technisch bekeken zijn de drie gaten daarvoor veel te groot, ze hadden trouwens een ander doel, waarover straks.

Hoewel de grote kei eigenlijk de Gastelse steen zou moeten heten, is het gewenst de plaatsnaam Oudenbosch er aan te blijven koppelen, om verwarring te voorkomen, te meer daar het granietblok nog altijd te Oudenbosch verblijft, en wel in de tuin van de Missionnarissen van de H. Familie, naast de Bisschoppelijke Kweekschool.

Daar rolde het gevaarte van ruim anderhalve meter hoog maar niet zonder voor geschiedenis binnen. Over de alleroudste periode moeten we voorlopig nog het zwijgen doen, maar reeds in de 16e eeuw wordt gewag gemaakt van „de dondersteen”, die uit de lucht was gevallen en in „de donderakker” lag (3). Ook nog in de jaren vòòr 1800 droeg de akker zowel als de steen het odium van donder ; stellig met enige vrees en ontzag zal men deze hebben genaderd.

In het jaar 1808 werd de steen met vereende krachten op een sterke wagen gewerkt van zekere Ackermans uit Oudenbosch (3), naar deze plaats gebracht en ter bezichtiging gesteld in de herberg „Het Oude Landzigt” in de Sint-Annastraat, eerst voor een stuiver, eindelijk voor een cent! Daar ook voor deze civiele prijs geen kijkers meer opdaagden, werd het blok vòòr de herberg in de grond gestopt.

Toen Staring in 1856—60 zijn „Bodem van Nederland” schreef, was het daar nog in de bodem verborgen, vandaar diens onjuiste mededeling. Maar kort daarna werd de steenklomp weer opgegraven, men wilde er meer van weten, zien wat er binnen in zat, misschien wel goud, en begon met gaten er in te hakken, maar de harde graniet gaf geen kamp; men liet hem liggen, totdat de lastpost opnieuw in de grond werd gegraven. Pater Becker had in 1879 het blok nog bij de heg zien liggen, maar toen in 1885 Delvaux (1) kwam informeren, zat het alweer in de bodem.

Afb. 105. De grote kei van Oudenbosch, tot 1808 de „dondersteen” te Oud-Gastel.

Het besluit, om het een betere bestemming te geven, werd nog in hetzelfde jaar uitgevoerd, en zo arriveerde het op zijn definitieve plaats, waar het behoorlijk kon worden onderzocht. Het bleek nu, dat het de ondeskundige onderzoekers toch gelukt was, een aanzienlijk deel van de bolronde steen af te beuken, zodat het berekende gewicht van 5300 kilo wat minder moest worden gesteld.

Behalve Pater Becker, namen ook Lorié, Wichmann en Delvaux aan het onderzoek deel, waarbij men tot zijn verrassing twee mooie schuurvlakken en duidelijke gletsjerkraassen ontdekte, welke al dadelijk wezen op een noordelijke origine.

Delvaux (2) onderzocht enkele fragmenten mineralogisch en vond:

witte orthoklaas, weinig verweerd in grote hemitropische kristallen;

geelachtige oligoklaas met vetglans, sterk verweerd;

kwarts, hyalien, in afgeronde korrels;

zwarte glimmer, weinig verweerd, in grote hoeveelheid;

chlorietschilfers, enige plaatjes muskovieet, kaolien en sporen van ijzeroxyde.

Door vriendelijke bemiddeling van Broeder Cyprianus, Directeur der Bisschoppelijke Kweekschool te Oudenbosch, gewerd mij een monster van de grote kei,

welke ik volgens de beschrijving van Delvaux het meest nabij Sala- of Stockholm-graniet had voorgesteld.

Het beeld op een breukvlak, vooral in zwart-wit gefotografeerd, komt die beide dan ook zeer nabij, door de regelmatige korreling van middelfijnheid en de gelijkmatige verdeling der biotietplaatjes, waarnaast de heldere kwartsen en enkele muskovietkristalletjes dit beeld van een fraaie graniet voltooien.

Echter is de gelige kleur van het gesteente opvallend afwijkend, niet toe te schrijven aan oxydatie — behoudens op enkele plekjes — maar tengevolge van de rijkdom aan gelige, vettig glanzende plagioklaas, een bestanddeel dat niet in zo grote mate bij de Uplandgranieten voorkomt.

Geen der monsters van originele granieten uit die streek in mijn bezit stemt dan ook overeen met dat van de grote kei. Evenmin komt ook een andere van de 69 ons goed bekende Zweedse en Finse granieten er voor in aanmerking.

Ons refererende aan de titel van deze bijdrage, dienen we nu wel iets mede te delen over andere stenen van Oudenbosch, welke bij de Paters van het Berchmanscollege, inzonderheid bij Pater Becker en Pater Van der Lugt, in bijzondere belangstelling stonden en langzamerhand een mooie verzameling uitmaakten.

Vertegenwoordigd waren daarin meerdere granieten, waarbij ook een tweeglimmergraniet; nordmarkiet en rhombenporfier, uit het Oslogebied; dioriet en gabbro; pegmatiet; diabaas en melafier, Elfdalenporfier; gneizen en glimmerschisten (3. 7).

Naar aanleiding van de slijpplaatjes van deze verzamelde zwerfstenen, door vriendelijke tussenkomst van Pater C. van der Lugt—Nijmegen mij toegezonden nog het volgende. Deze laten als noordelijke gesteenten geen twijfel over aan de identiteit, ook de syeniet en rhombenporfier uit het Oslogebied meegerekend.

Zij leveren echter nog geen bewijswaarde voor de echtheid als Brabantse *zwerfsteen*, dat spreekt vanzelf.

In 1930 werd het Berchmanscollege verplaatst naar Nijmegen, waar het de naam ontving van Berchmannianum. De verzameling van kleine stukken ging mee bij de verhuizing van de inventaris van het museum.

In de oorlog '40—'45 hebben de Duitsers het gebouw bezet en veel van het museum, waaronder de stenen, in de grond gestopt; ook de prachtige stenen beitel verdween, maar de slijpplaatjes, welke Pater Becker in Duitsland had laten maken, zijn de dans ontsprongen, evenals vele etiketten.

Behalve de grote roemruchte kei bleven in Oudenbosch nog vele kleinere blokken achter. Op de cementen plaat, waarop de kei rust, liggen nog vijf tot een halve meter grote granieten; in de kelder van de Bisschoppelijke Kweekschool fungeren enkele grote exemplaren als pers op de inmaakvaten; daarbij ligt o.m. een glimmerschist van 31 kg en een driekante gneis van 27 kg, volgens mededeling van de Directeur, Br. Cyprianus.

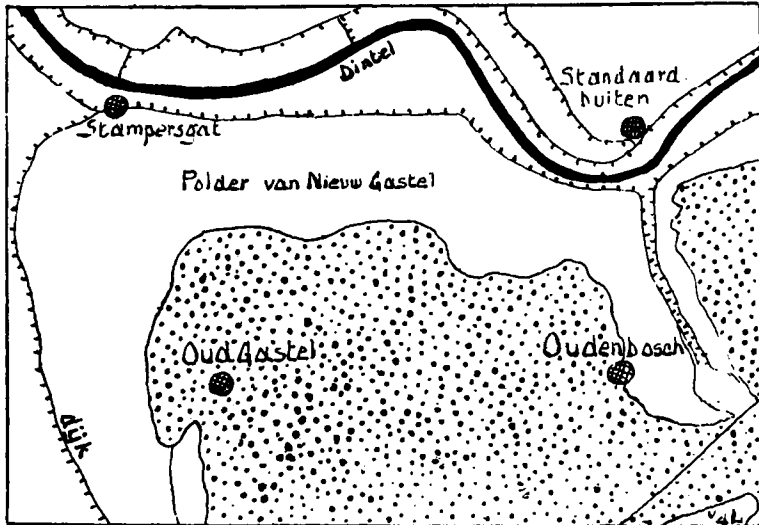
Men is daar in en om Oudenbosch niet bepaald arm aan zwerfstenen. Delvaux merkte bij zijn bezoek in 1885 reeds op, dat verscheidene stoepen en straatjes uit keistenen waren samengesteld. Becker (6) ontdekte ook bij verscheidene boerderijtjes in de omtrek hetzelfde gebruik, of enkele apart liggende grotere stenen bij stalgangen en hekken, of als grens- of hoeksteen dienende, waarbij ook niet-kristallijne erratica voorkwamen; zandstenen en kwartsieten, ook mogelijk van zuidelijke herkomst, vielen vooral op.

Hoewel aanvankelijk werd gedacht aan een transport van de Vogezes, en ook

aan dat van de Normandische kust (5) neigde men toch langzamerhand meer tot aanneming van een herkomst uit het noorden.

Nu rijst de vraag op: geeft de bodem in de omgeving van Oudenbosch en Gastel aanleiding te denken aan een grondmorene van het Landijs, die als ijslob tot over de grote rivieren, eventueel het stuwmeer kwam?

Het terrein tussen Oudenbosch en Oud-Gastel is door Erens, Wichmann, e.a. wel onderzocht, maar alleen aan de oppervlakte en in putten.

Afb. 106. Kaartje naar de Geologische kaart. Oudenbosch en Oud-Gastel op praeglaciaal zand. Het witte deel is alluviaal.

Algemeen kwam men tot de conclusie, met waterbezinksels te doen te hebben, die men als van alluviale ouderdom beschouwde, maar daarbij werd het vermoeden geuit, dat de diepere lagen, althans onder Oud-Gastel tot het grintdiluvium zouden behoren, dat dan tussen de stenen aan de oppervlakte zou moeten zijn weggespoeld.

Wichmann vermeldt, dat de donderakker bestaat uit fijn zand zonder grint, maar op een meter diepte boven de leem (nabij de steenbakkerij), ligt gelaagd zand met fijn steengruis, voornamelijk vuursteen, veldspaatstukjes, kwarts, glimmer en kleine stukjes graniet.

Een zuiver restant van een uitgespoelde grondmorene zou men zeggen, al kwamen nergens bij de ondiepe boringen granieten of andere kristallijne gesteenten omhoog.

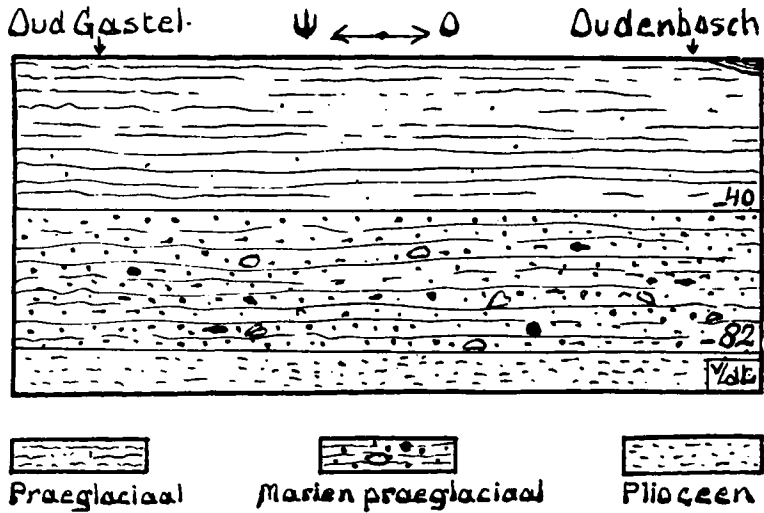
Bekijken we nu het profiel, dat bij verschillende diepere boringen werd verkregen en dat gepubliceerd werd na de geologische opnamen van Dr. Th. Reinhold 1929—1931 en Ir. D. M. Burck 1936, dan blijkt dit zeer eenvoudig en overzichtelijk.

De bovenste 40 meter zijn praeglaciale, dus zuidelijke lagen, afgezet door Schelde en Maas, vòòr het Risslandijs in Nederland kwam. Zij rusten op 42 m marien Prae-glaciaal en deze weer op het nog oudere Tertiair.

De bovenste lagen Prae-glaciaal, „ouder dan het hoog-terras, zijn overwegend fijne zanden en vette kleilagen, in de ondergrond afwisselend met lagen van middel-korrelig tot grof zand, soms met enig grint”. (Geol. kaart.)

De mariene faciës van de volgende lagen bestaat deels uit grover zand en grint, vermengd met schelpen en schelpgruis.

Deze lob van het Pleistoceen wordt omgeven in het N. en W. door alluviale zeeklei en zeezand, ook indringende tot Oudenbosch en hier en daar op de oeverzoom van het Praeglaciaal.

Afb. 107. Profiel naar de Geologische kaart. Geen spoor van glaciale afzettingen.

Van een grondmorene is bij de kartering niets gevonden, al zijn wel keien opgemerkt, vooral in de bestrating, aan de haven o.a. Het is te begrijpen, dat de karteerders deze beschouwden als te zijn aangevoerd door schippers.

Dat er scheepsballast onder de gesteenten van Oudenbosch schuilt, mogen we wel veilig aannemen, vooral onder de bestrating aan de haven en de stoepen in de omgeving. Of met deze mogelijkheid rekening is gehouden bij de samenstelling van de museumcollectie; of dat niet veeleer de lust om een zeer gevarieerde samenstelling te verwerven de paters parten heeft gespeeld, is moeilijk uit te maken.

Er is wel aanleiding te denken aan een gewoon zwerfsteengezelschap uit ons Pleistoceen, b.v. van Rhenen, om eens iets te noemen, ook al door de spaarzame syenieten, veel meer dan aan rechtstreekse aanvoer uit de Scandinavische landen, waarbij gewoonlijk enkele soorten sterk op de voorgrond treden.

Resumeren we ten slotte, wat tegen de opvatting van het zwerfsteenkarakter pleit:

1. Geen aanwezigheid van een glaciale afzetting van keileem, morenepuin, grint en zand;
2. Geen opplooiing van lagen in de gegraven putten bij de steenbakkerij en elders bij Oud-Gastel, dus geen aanwezigheid van een drukkende of schuivende landijslob;
3. Grote afstand van onze glaciale afzettingen elders, 70 km van de Utrechtse heuvelrij als naaste;
4. De afwezigheid in Midden-Brabant van noordelijke gesteenten.

De steunpunten vòr zijn:

1. De aanwezigheid van de 5000 kg zware graniet, de blokken van 150, 80, 60 en wat minder kilo's, de grote stenen in de tuin en kelder, hiervoor vermeld, de vele grote keien verspreid bij de boerderijen;
2. De vondsten in de driehoek Uden—Mill—Schaik van de noordelijke gesteenten, in de zand- en grintgroeven, geconstateerd reeds door Erens, maar ook door Schr. in gezelschap van Missionnarissen en verder met leden van de Nederlandse Geol. Vereniging, tientallen soms bijeen, weliswaar slechts \pm 15 km van de Maas verwijderd, maar toch ver bezuiden de officiële grenslijn van het landijs;
3. Het grondmorenerestant door Wichmann aangetroffen.
4. De verspreide kristallijne gesteenten in het noorden van België, waarvan de oorsprong echter niet is vastgesteld.

Zouden we nu de oude opvatting ter wille mogen zijn, dan moesten we aannemen, dat een flink brok grondmorene, door ijs gedragen, over het stuwmeer van de grote rivieren naar het zuidwesten is gedreven en bij de afsmelting van het ijs is terecht gekomen bij Oudenbosch; het idee gehuldigd door Becker, Delvaux, Erens, e.a.

De bedenking, dat de grondmorene niet gedragen wordt door het landijs en er van een oppervlaktmorene althans in deze streken geen sprake meer kon zijn, maakt het voorkomen van dit transport verre van plausible.

Helaas! de stenen van Oudenbosch spreken niet en vooral de grootste blijft ons een mysterie.

Hilversum, Febr. 1952.

LITERATCUUR

1. E. DELVAUX. Quelques mots sur le grand bloc erratique d'Oudenbosch, et sur le dépôt de roches granitique Skandinaves découvert dans la région. Ann. Soc. Malac. de Belgique. Bruxelles, 20, 1885.
2. J. LORIE. Sur la distribution des cailloux de granite dans le nord de la Belgique et le sud des Pays-Bas. Ann. de la Soc. géol. de Belgique. 13 Bull. 27, 31, 1885.
3. E. DELVAUX. Sur l'exhumation du grand erratique d'Oudenbosch et sa translation au Collège de cette commune. Ann. de la Soc. géol. de Belgique, Liège, 13 Bull. 44, 1886.
4. V. BECKER. Het zwerfblok van Oudenbosch en zijn omgeving. Studiën op godsdienstig, wetensch. en letterk. gebied, jg. 20, dl. 30, 1888.
5. A. ERENS. Recherches sur les formations diluviennes du Sud des Pays-Bas. Bull. Soc. belg. de Géologie. Bruxelles, 5. 1891.
6. A. ERENS. Le courant normano-breton de l'époque glaciaire, et le transport des roches originaues des côtés occidentales de la France jusqu'au Sud des Pays-Bas. Arch. Mus. Teyler, Haarlem. 4. 1e partie. 1893.
7. V. BECKER. De jongste geologische onderzoekingen in het Diluvium van Noord-Brabant en Limburg, Studiën 1894.
8. J. VAN BAREN. De bodem van Nederland, 2e dl. bl. 457, 487, enz. 1927.
9. TH. J. B. BRUNING. Noordelijk Diluvium in West-Noordbrabant. T. K. A. G. 52, 1935.
10. P. TESCH. De vreemde rolstenen aan de kusten van Het Kanaal. Geol. en Mijnbouw. Jan. 1952.